

BRbs

J4

F.7.

V.14

FONDO EMETERIO
VALVERDE Y TELLEZ

PROLEGOMENA

IN DIVINAM

S. HIERONYMI BIBLIOTHECAM

EX EDITIONE BENEDICTINA.

PROCEMIUM.

Qui veterum scriptorum novas aggrediuntur editiones, de suscepto ab ipsis opere lectorem paucis docere possunt: cum enim in restituenda textus librorum integritate, ac illustrandis nonnullis locis obscurioribus, illorum praeipue versetur opera; una vel altera in id argumentum instituta disputatione, studiosis hominibus faciunt satis. Nobis vero S. Hieronymi divinam bibliothecam, antehac ineditam, utilitati publicae procurandam suscipientibus, tot tantaque incumbunt maximarum rerum momenta, ut magnitudo operis impositi non solum cervicem premat, sed ante sub fasce ruendum sit, quam levandum. Quis enim non pertimescat maximi Scripturarum divinarum interpretis opus praecipuum expendere in eam, quam consecutus est, linguae Hebraicae peritiam inquirere; tempus scripturum ejus translationumque praefigere; dubias ac spurias a veris et genuinis discernere lucubrationibus; planum facere legenti qualis in Ecclesia Christi fuerit Hieronymianarum versionum usus; multaque his similia liquido demonstrare, quae nec facili negotio nominibus suis recensentur? Echorrescimus, fateor, immensum illud ac profundum quasi disputationis pelagus, in quod necessitate compellimur, S. Hieronymi operibus edendis addicti et consecrati. Sed magna nos spes ista tenet apud equum lectorem, veniam scilicet nobis facilius indulgendam, sicubi in rebus sponte sua obscurioribus, et a nemine adhuc tentatis, illius desiderio non usquequaque satisfacimus; vel certe si nonnihil aliquando scribentibus exciderit, quod oculatores diligentioresque haud effugisset. Hac spectatione in primis provocati quaedam emittimus prolegomena in elucidationem divinae hujus S. Hieronymi bibliothecae, quae ante nostram aetatem clausa et ignorata bene multa patefaciet, scriptorum ac librorum errores ab animis removebit sacrisque voluminibus, in Latinum cum e Graeco, tum ex Hebraeo conversis ab Eusebio Hieronymo, Ecclesiam Christi ditabit.

TOM. XIV.

007916

PROLEGOMENON PRIMUM.

De nomine bibliothecæ divinæ, et de modo quo nobis edita sit.

I. Quid significet bibliotheca divina. II. Consilium Hieronymi in vertendis Scripturis sacris. III. Eiusdem studium in lingua Hebræica perdiscendo. IV. Quos habuerit hortatores, quos oppugnatores suarum translationum ex Hebræo. V. In suis translationibus nimiam vitabat nocitatem, et interpretationis

I. Apud veteres bibliothecæ divinæ nomen obtinebant sacra volumina, quæ nunc temporis biblia vocamus. Ideo apud Hieronymum in catalogo scriptorum ecclesiasticorum, Eusebius Cæsariensis *bibliothecæ divinæ* cum Pamphilo martyre *diligentissimus per investigator* laudatur: erant enim ambo in Scripturis divinis studiosissimi, ita ut Palæstinos bibliothecæ codices, ab Origene elaboratos, in Ecclesiis orientis vulgandos susceperint. Nec exemplaria solum instrumenti veteris ac novi, quæ Christianorum manibus terebantur, bibliothecæ nomine gaudebant antiquitus: sed Hebræorum quoque volumina eadem appellatione offerunt sancti patres. Hieronymus ad Paulam juniorem et ad Eustochium Christi virgines, sic in librum Esther præfatus est: *Vos autem, inquit, o Paula et Eustochium, quoniam et bibliothecas Hebræorum studuistis intrare, et interpretum certamina comprobatis, tenentes Esther Hebræicum librum, per singula verba, nostram translationem aspiciete: ut possitis agnoscere me nihil etiam augmentasse addendo, sed fidei testimonio simpliciter, sicut in Hebræo habetur, historiam Hebræicam Latine linguæ tradidisse.* Bibliothecas itaque Hebræorum hoc loco appellat volumina Hebræa veteris Testamenti, quæ volumina Paula et Eustochium edoctæ fuerant sub eodem magistro Hieronymo. Hac item appellatione manifestius adhuc declaratur vetus Testamentum lib. vi *originum*, c. 3, apud Isidorum, et in manuscripto codice bibliothecæ Colbertinæ, qui glossas divinarum librorum com-

plectitur, habetque notam numericam 2852. Nam circa medium libri hæc Isidori verba ab anonymo scripta leguntur: *Bibliothecam veteris Testamenti Esdras scriba post incensam legem a Chaldæis, dum Iudei ingressi sunt (Isidorus, regressi fuissent) in Jerusalem, divino afflatus Spiritu reparavit: cunctaque legis ac prophetarum volumina, quæ fuerant agentibus corrupta, correxit: totumque vetus Testamentum in xx duos libros constituit, ut tot libri essent in lege, quot habebantur et literæ.* Ita ibi vetus ille scriptor, quisquis fuerit. Eodem sensu Hieronymus epistola ad Augustinum, vetus instrumentum, seu volumina ejusdem vocat *Ecclesiarum bibliothecas*: *Vis, inquit, amator esse verus septuaginta interpretum? Non legas ea quæ sub asteriscis sunt, imo rade de voluminibus, ut veterum te faulorem probes. Quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogeris: vix enim unus aut alter invenitur liber, qui ista non habeat.* Exemplaria etiam novi Testamenti hoc nomine fuisse vocata, testis est epist. 52 ad *Pammachium*: ubi s. doctor, provocans ad illam Apostoli $\pi\alpha\sigma\tau\alpha\sigma\tau\omega\tau\eta\varsigma$, in qua de virginitate et nuptiis disputat (1 Cor. vii), commentarios patrum revolvendos monet, et *Ecclesiarum bibliothecis* fruendum, ut, consideratis diligenter verbis Apostoli, liquido appareat ipsum propter calumniam declinandam, multo plus, quam Paulus voluerit, in maritis fuisse clementem. Dicitur igitur: *Revolte omnium, quos supra memoravi, commentarios, et Ecclesiarum bibliothecis frære; et magis concito*

gradu ad optata ceptaque pervenies. Denique, epistolam S. Hieronymi ad Paulinum, in fronte sacrorum bibliorum appositam, sic inscribunt manuscripti codices aliquot, qui apud Coelestinos et Prædicatores Avenionenses asservantur: *Incipit prologus Hieronymi super bibliothecam.* Tot a nobis præmissa sunt testimonia ex ipso præsertim Hieronymo deprompta, ut omnibus planum fieret veteris ac novi Testamenti volumina ab eodem interprete in Latinum sermonem conversa, non incongrue vocari *divinam Hieronymi bibliothecam.* Quod facilius nobis concedent litterati viri, cum noverint *bibliothecæ Hieronymi* nomen ab antiquis scriptoribus usurpatum fuisse ad designandas ejusdem Latinas sacrorum bibliorum translationes. Exstat in nostra bibliotheca S. Germani a Pratis codex venerandæ antiquitatis num. 15, in quo scriptor ad finem epistolæ ad Hebræos hæc apposuit: *Lege cum pace bibliothecam Hieronymi presbyteri Bethleem.* Hujus scriptoris studium imitati, verbisque s. doctoris prorsus adherentes, volumen præsens *divinæ Hieronymi Bibliothecæ* titulo inscriptum esse curavimus, quippe quod omnia veteris ac novi Testamenti volumina Latine ab eodem reddita complectatur. Plura de hujusmodi nomenclatura adjicere poteramus; nisi unus sufficeret nobis Hieronymus ad probationem ejus nominationis, qua coaptamus primum editionis nostræ volumen.

II. Studio ac exemplo Origenis provocatus Hieronymus, primum emendatissimam ad fidem hexaplorum editionem Scripturæ sacre Latinis suis tribuere curavit: magis utile quid ex hoc, ut vocat, otio Ecclesiis boni venturum ratus, quam ex aliorum negotio. Audiendus ipse est præfatione in librum Job ex Græco eloquio conversum: *Si aut facellam, inquit, junco tezerem, aut palmarum folia complicarem. . . nullus morderet, nemo reprehenderet. Nunc autem quia juxta sententiam Salvatoris volo operari cibum qui non perit, et antiquam divinarum voluminum viam sentibus virgultisque purgare, mihi genuinus infigitur, corrector vitiorum falsarius vocor, et errores non auferre, sed serere. Tanta est enim*

vetustatis consuetudo, ut etiam confessa plerisque vitia placeant; dum magis pulchros habere volunt codices, quam emendatos. Integritati igitur ac sinceritati suæ volumina sacra restituere satagebat Hieronymus, et hoc consilio omnia bene multa supplevit, viliaque confessa, quamvis plerisque placerent, auferre non dubitabat. Ad originem enim Græcam revertens, ea quæ vel a vitiosis interpretibus male reddita, vel a præsumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita fuerant, aut mutata, impigre correxit. Hoc modo operabatur cibum qui non perit, ac pro flabellis et sportellis aliorum monachorum, spiritualia hæc et mansura dona Ecclesiæ Dei tribuebat. Unde mentem suam aperiens sanctis mulieribus, ita scribit præfatione in *Daniellem*: *Obscuro vos, o Paula et Eustochium, fundatis pro me ad Dominum precēs: ut quandiu in hoc corpusculo sum, scribam aliquid gratum vobis, utile Ecclesiæ, dignum posteris. Præsentium quippe judiciis non satis moveor: qui in utramque partem, aut amore labuntur, aut odio. Quid vero utilius Ecclesiæ, quid magis dignum posteris quam divinarum voluminum via sentibus virgultisque errorum purgata? Quid acceptum magis cunctis fidelibus in Christo quam integri ac immaculati codices divinæ Scripturæ? Itaque publicæ hujus utilitatis intuitu curam in se suscepit Hieronymus emendandi quæcumque librorum incuria, vel injuria temporum, aut imperitia interpretum, male irreperant in exemplaria sacrorum bibliorum Latina et Græcis deprompta. Post navatam autem Ecclesiæ Christi tantam operam et LXX translatorum interpretatione, ad perfectiora sese convertens, novam ex Hebræo Scripturarum editionem aggressus est, ut deinceps Latinis, non rivulos consecrari, sed rerum fontes videre, cornicumque, id est, Judæorum, oculos ex ipsa veritate Hebræica configere liceret. Id animi habuisse se in vertendis e fonte Hebræo sacris voluminibus testatur s. doctor pluribus locis scripturionum suarum. Memorabilis est præcipue septentia isthæc lib. iii apologiæ adversus Rufinum: *Tu Latinas Scripturas, inquit, de Græco**

emendatis, et aliud Ecclesiis trades legendum, quam quod semel ab Apostolis susceperunt: mihi non licebit post Septuaginta editionem, quam diligentissime emendatam ante annos plurimos meæ linguae hominibus dedi, ad confutandos Judæos etiam ipsa exemplaria vertere, quæ ipsi verissima confitentur, ut si quando adversum eos Christianis disputatio est, non habeant subterfugendi diverticula, sed suomet potissimum mucrone feriuntur. Illudebant Judæi Christianos, et Ecclesiis Dei insultabant de falsitate Scripturarum propter Septuaginta interpretes, quos in multis errasse contendebant. Ad retundendam igitur hostium calumniam proficitur Hieronymus præfatione in Isaiam, se in peregrinæ lingue eruditione sudasse: Ne scilicet Judæi de falsitate Scripturarum Ecclesiis Dei diutius insultarent. Et ad Chromatium præfatione in Paralipomena: *Nostri arbitrii putas, inquit, aut e pluribus judicare quid verum sit, aut novum opus in veteri opere eudere, illudentibusque Judæis, cornicum, ut dicitur, oculos configere. Nemo est qui nesciat Sophronium aliquando a Judæis illustum in disputando: hoc namque docuit Hieronymus præfatione in psalterium suum ex Hebræo Latine conversum, ita ad ipsum Sophronium scribens: Quia igitur nuper cum Hebræo disputans, quædam pro Domino de psalmis testimonia protulisti, volensque ille te illudere, per sermones pene singulos, asserebat non ita haberi in Hebræo, ut tu de Septuaginta interpretibus opponas: studiosissime postulasti, ut post Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem, novam editionem Latino sermone transferrem. Ex his manifestum nobis est ingratos prorsus ac iniquos fuisse Hieronymo eos omnes, qui objiciebant sanctum virum in Septuaginta condemnationem Scripturas sanetas interpretatum: neque vero in culpam vocari meruit, quod arma adversus hostes fidei christianæ sua versione subministraret Ecclesiis. Juste ergo hoc queritur ad finem secundi libri apologiæ suæ adversus Rufinum: Unde me putabam bene meveri de Latinis meis, et nostrorum ad discedendum animos concitare (quod etiam Græci versum de Latino post tantos interpretes non*

fastidiunt), inde in culpam vocor, et nauseanti stomacho cibos ingero. Equil in homine tutum sit, si innocentia criminosa est? Denique studium suum hoc argumento malignis etiam lectoribus persuasum voluit: Quod si apud Græcos, post Septuaginta editionem, jam Christi evangelio coruscante, Judæus Aquila, et Symmachus, ac Theodotus judaizantes hæretici sunt recepti, qui nulla mysteria Salvatoris subdola interpretatione celant: et tamen in Ecclesiis habentur apud Ecclesiis, et explanantur ab ecclesiasticis viris: quanto magis ego Christianus, et de parentibus christianis natus, et vexillum crucis in mea fronte portans, cujus studium fuit omnia repetere, depravata corrigere, et sacramenta Ecclesiæ puro et fidei aperire sermone, vel a fastidiosis, vel a malignis lectoribus non debeo reprobari? Hæc ipse præfatione in librum Job ex Hebræo Latine redditum. Idem probat epist. 89 ad Augustinum, cui suum studium commendabat his verbis: Ego enim non tam vetera abolere conatus sum, quæ linguae meæ omnibus emendata de Græco in Latinum transtuli, quam ea testimonia, quæ a Judæis prætermittuntur, vel corrupta, proferre in medium: ut scirent nostri quid Hebraica veritas contineret. Si cui legere non placet, nemo compellit invitum. Bibat vinum vetus cum suavitate, et nostra musta contemnat, quæ in explanationem priorum edita sunt: ut sicuti illa non intelligantur, ex nostris manifestiora fiant. Rescripsit S. Augustinus ad Hieronymum, prorsus ita esse persuasus: De interpretatione tua, inquit, jam mihi persuasisti, qua utilitate Scripturas volueris transferre de Hebræo, ut scilicet ea, quæ a Judæis prætermittuntur vel corrupta sunt, proferres in medium. Cætera vido epist. 97 inter Hieronymianas. Restat igitur e supra jam allatis, Hieronymum non in suggillationem Septuaginta interpretum, sed ad omnes Ecclesiæ utilitates novam ex Hebræo fonte edidisse versionem.

III. Cum autem sciret Hieronymus se non posse interpretari, nisi quod antea intellexerat, omnibus Græcorum ac Latinorum excellentis disciplinis, Hebræorum magistrorum limina terere, eorumque litteras studere cepit.

Id abunde testatus est epist. 4 ad Rusticum monachum, docens amore virtutum vitia superanda: Dum essem juvenis, inquit, et solitudinis me deserta vallarent, incentiva vitiorum ardoremque nature ferre non poteram. Quam cum crebris jejuniis frangerem, mens tamen cogitationibus æstuabat: ad quam edomandam, cuidam fratri, qui ex Hebræis crederat, me in disciplinam dedit, ut post Quintiliani acumina, Ciceronis fluviis, gravitatemque Frontonis, et lenitatem Plinii, alphabetum discerem, et stridentia anhelantique verba meditarer. Quid ibi laboris insumperim, quid sustinuerim difficultatis, quoties desperaverim, quotiesque cessaverim, et contentione discendi rursus inceperim, testis est conscientia tam mea qui passus sum, quam eorum qui mecum duxerunt vitam. Et gratias ago Domino, quod de anaro semine litterarum dulces fructus carpo. Hanc in discendo litteras Hebraicas difficultatem pistrinum vocat, dum sic in Daniele praefatur: Denique et ego adolescentulus post Quintiliani et Tullii lectionem, ac flores rhetoricos, cum me in linguae hujus pistrinum reclusissem, et multo sudore, multoque tempore vic cepissem anhelantia stridentique verba resonare, et quasi per cryptam ambulans, verum desuper lumen aspicerem, inpegi, novissime in Daniele, et tanto tedio affectus sum, ut desperatione subita omnem laborem veterem voluerim contemnere. Verum adhortante me quodam Hebræo, et illud mihi crebrius in sua lingua ingerebat: Labor omnia vincit improbus; et qui mihi videbor sciolus inter eos, cepti rursus discipulus esse Chaldaicus. Et ut verum fatear, usque ad præsentem diem magis possum sermonem Chaldaicum legere et intelligere, quam sonare. Tantum operæ ac laboris expertus est S. Hieronymus in discenda lingua Hebraica, propter anhelantia illa et stridentia verba, quæ etsi intelligantur a Latinis, vix tamen ea sonare possumus ad morem Judæorum, quibus nativum est hujusmodi idioma barbarum. Unde idem Hieronymus lib. 1 comment. in cap. 11 epistolæ ad Titum, causam tantæ difficultatis edisserit dicens: Quod autem ait, genealogias, et contentiones, et rixas, quæ veniunt ex lege, deviti: proprie

pulsat Judæos, qui in eo se jactant, et putant legis habere notitiam, si nomina teneant singulorum, quæ quia barbara sunt, et etymologias eorum non novimus, plerumque corrupte proferuntur a nobis. Et si forte erraverimus in accentu, in extensione et brevitate syllabæ, vel brevità producentes, vel producta breviantes, solent irridere nos imperitiæ, maxime in aspirationibus et quibusdam cum rasura gulæ litteris proferendis... Si igitur a nobis hæc nominum et lingue idiomata, ut videlicet barbara, non ita fuerint expressa, ut exprimuntur ab Hebræis, solent cachinnum attollere, et jurare et penitus nescire quod dicimus. Unde et nobis curæ fuit omnes veteris legis libros, quos vir doctus Adamantius in hexapla digesserat, Cæsariensis bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare, in quibus et ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta, et Græcis litteris tramite expressa vicino... ut non magnopere pertimescamus supercilium Judæorum, solatis labiis, et oborta lingua, et stridente, et rasa fauce gauderimus. Assiduum vero fuisse in litteris Hebraicis s. doctorem manifeste declarant verba isthæc, quæ in epitaphio Paulæ matris scripta leguntur: Loquar et aliud, quod forsitan æmulis videatur incredibile. Hebræam linguam, quam ego ab adolescentia multo labore ac sudore ex parte didici, et infatigabili meditatione non desero, ne ipse ab ea deserat, discere voluit, et consecuta est, etc. Parum erat homini studiosissimo ac intelligentiæ acrorum biblicorum cupidissimo, linguam Hebræam multo sudore didicisse, nisi etiam opes suas in eo negotio experiretur. Ad perfectam enim obscurissimi libri Job intelligentiam doctorem adhibuit Hebræum, quem non gratis accessisse, sed pecunia conductum asserit præfatione in eundem Jobi librum: Memini me, inquit, ob intelligentiam hujus voluminis Lyddaum quendam præceptorum, qui apud Hebræos primus haberi putabatur, non parvis redemisse nummis: cujus doctrina an aliquid profecerim, nescio. Hoc unum scio, non potuisse me interpretari, nisi quod ante intellexeram. Nulli ergo labori parens, nec marsupio suo, linguae Hebraicæ notitiam consecutus est non medio

crem; ita ut par esset Latino sermone extemplo exponere quaecunque Judæi Hebraice ipsi dicerent. Cujus rei testem habemus præfationem in Tobiam, ubi docuit nos modum quo suam versionem Latinam edidit: *Et quia, ait, vicina est Chaldaeorum lingua sermoni Hebraico, utriusque linguæ peritissimum loquacem reprensus, unius diei laborem arripui; et quidquid illi mihi Hebraicis verbis expressit, hoc ego, accito notario, sermonibus Latinis exposui.* Quod utique per se ipsum nunquam præstitisset, nisi probe et pulchre calluisset linguam Hebraicam: nam quis semidoctus aut rudis in lingua Hebraica, loquentis Hebræi verba dictata simili facilitate in Latinum sermonem converteret? Satis ergo perspectum filii Hieronymum sermonis Hebræi perfectam notitiam habuisse; etsi modestiæ causa ipse alibi dixerit, se: *Hebræorum sermonem ex parte didicisse, in Latino autem ab incunabulis inter grammaticos, et rhetores, et philosophos fuisse detritum.* Neque vero negare potuit epistola 142, ad Damasum papam, ab Hebræis multa didicisse: *Est vir quidam, inquit, a quo ego plura didicisse me gaudeo, et qui Hebræum sermonem ita elinavit, ut inter scribas eorum Chaldaeus existimetur.* Ad Marcellam quoque epist. 130 faletur non nihil purioris latinitatis amisisse propter usum idiomatis Hebræi sibi familiarem: *Nos, ut seis, Hebræorum lectione detenti, in Latina lingua rubiginem obducimus, in tantum ut loquentibus quoque nobis stridor quidam non Latinus interstreat. Unde ignosce ariditati, etc.* In fine commentariorum in Aggæum prophetam, omnem eloqui venustatem perdidisse se dicit studio linguæ Hebraicæ: *Obscero te, lector, ut ignoscas ceteri sermone dictanti, nec requiras eloqui venustatem, quam multo tempore Hebrææ linguæ studio perdidit, etc.* Idem Hieronymi studium probant Hebræa volumina ab eo descripta, vel collata cum interpretibus Græcis, nec non Palæstinæ provincia, quam perlustravit ac peragravit ob plenioris intelligentiam Hebræorum nominum, adscitis etiam Judæorum eruditissimis magistris sibi sociis. Singula ordine suo prosequamur. Apud S. Damasum excusat

se tarditatis epist. 123, quod non statim ad ejus interrogata rescripserit alio opere detentus. Quid sit autem tale opus, his verbis declaravit initio ejusdem epistolæ: *Interim tamen et ego linguam, et ille articulum, movebamus, cum subito Hebræus intervenit, defrensus non pauca volumina, quæ de Sinagoga quasi lecturus acceperat. Et illico: Habes, inquit, quod postulaveras: neque dubium, et quid facerem nescientem, ita festinus exterrui, ut omnibus prætermisissis, ad describendum transvolarem: quod quidem usque ad præsens facio.* Hebræicis similiter detentus litteris, et contentione librorum assidua, breviorum dedit epistolam 74 ad Marcellam: *Ut tam parvam, inquit, epistolam scriberem, causæ duplicis fuit, quod et tabellarius festinabat, et ego alio opere detentus, hoc quasi $\pi\alpha\rho\rho\rho$ me occuparem. Queris quidnam illud sit, tam grande, tam necessarium, quo epistolice confabulationis munus exclusum est. Jampridem cum voluminibus Hebræorum editionem Aquilæ confere; ne quid forsitan, propter odium Christi, Sinagoga mutaverit: et ut amicæ menti fatear, quæ ad nostram fidem pertinet roborandam, plura reperio. Nunc a prophetis, Salomone, psalterio, regnorumque libris examissim recessis, Exodum teneo, quem illi ELESIMOTE vocant, ad Leviticum transiturus: vides igitur, quod nullum officium huic operi præponendum est. In his studiis occupatus Romæ vir sanctus, oculis insuper Judæam contemplari voluit: quomodo enim Græcorum historias magis intelligunt qui Athenas viderint; ita sanctam Scripturam lucidius intuebitur, qui Judæam oculis contemplatus est, vel antiquarum urbium memorias, locorumque, et eadem vocabula, vel mutata cognoverit. Unde et Hieronymo curæ fuit cum eruditissimis Hebræorum hunc laborem subire, ut circumirent provinciam quam universæ Christi Ecclesiæ sonant. Ita ipse conceptis verbis ad Domnionem et Rogatianum præfatione in librum Paralipomenon, quibus item fassus est, nunquam se in divinis voluminibus propriis viribus credidisse, nec habuisse magistræ opinionem suam, sed ea etiam de quibus scire se arbitrabatur, interrogare so-*

litum; quanto magis in iis super quibus anceps erat? Hoc vero confirmat argumento sequenti: *Denique, inquit, cum a me nuper litteris flagitassetis, ut vobis Paralipomenon Latino sermone transferrem; de Tiberiade legis quemdam doctorem, qui apud Hebræos admirationi habebatur, assumpsi et contuli cum eo a vertice, ut aiant, usque ad extremam unguem: et sic confirmatus ausus sum facere quod jubebatis. Quid amplius in viro studioso desiderari queat, certe non video. Omnem in rebus Hebræicis laborem insumit, sumptui non parci, peregrinationes laboriosas subit, cum eruditissimis Judæorum assidue sermonem confert, libros propria manu describit, contendit Græca cum Hebræis. Denique quid non, ut linguæ sanctæ intelligentiam consequeretur? Merito igitur aiebat supra: *Et gratias ago Domino, quod de amaro semine litterarum dulces fructus carpo, id est, scientiam divinarum Scripturarum, et sermonis Hebræi peritiam.**

IV. Multarum igitur linguarum scientia insignis Hieronymus, et apud omnes eruditione sua celebratus, brevi a pluribus rogari cepit, ut libros sacros et fontes Hebræis in Latinum sermonem transferre vellet. Omnes præfatione veteris Testamenti quarum ex parte exempla subjiciemus, huic rei testes sunt. Et superfluum est, quod in illis dictum invenitur, aliter quam ibi dictum est, scribere. Incipiamus igitur a Genesi, cujus prologus talis est: *Desiderii mei desideratas accepi epistolæ, qui quodam præsagio futurorum cum Daniele sortitus est nomen (Dan. x, 14, 19), observantis ut translationem in linguam Latinam de Hebræo sermone Pentateuchum nostrorum auribus traderem.* Erat forte hic Desiderius sanctus ille presbyter in Vasconia, qui cum Ripario auctor fuit luculentis operis editi ab Hieronymo pro sanctis martyrum reliquiis adversus Vigilantium. Auctores sunt hujus dictatiunculæ mox, inquit Hieronymus, sancti presbyteri Riparius et Desiderius, qui parochias suas vicinia istius scribunt esse maculatas, miseruntque libros per fratrem Sisinnium, etc. Nisi alium Desiderium fuisse credamus, honestum et eloquentem virum, cui s. doctor scribebat epistolam 154,

in qua etiam apparet, opuscula Hieronymi vehementer postulari ab eo, qui cum Daniele vaticinium habuerit. Sed quisquis fuerit iste Desiderius, qui Pentateuchum Latino sermone translatum ex Hebræo flagitabat, certum videtur sanctum fuisse, nec exiguum in Ecclesia meritis hominem. Finito Pentateucho, ad Jesum filium Nave, id est, ad Josue, et ad Judicum librum, ad Ruth quoque et Esther manum misit: quia *hos libros Eustochio virgini Christi negare non potuit.* Latine eos ex Hebræo convertit post Sanctæ Paulæ dormitionem, cujus antea precibus volumina quatuor Regum in Latinum sermonem fuisse interpretatum non levis est conjectura in illis ultimis præfatione verbis: *Sed et vos famulas Christi rogo, quæ Domini discumbentis pretiosissimo fidei myro unguitis caput (Matth. xxvi, 7)... ut contra latrantes canes, qui adversum me rabido ore deserviant... orationum vestrarum clypeos opponatis.* Famulas Christi, non alias potius quam Paulam et Eustochium, Bethlehem degentes ætalem cum Hieronymo. Paralipomena, petente sanctissimo episcopo Chromatio, ad fontem Hebræum Latinis sermonibus expressit: *Si Septuaginta, inquit, interpretum pura, et ut ab eis in Græcum versa est, editio permaneret, superflue me, Chromati, episcoporum sanctissime atque doctissime, impelleres, ut Hebræa volumina Latino sermone transferrem.* Impellebat ergo sanctissimus atque doctissimus episcopus Hieronymus, ut omissis rivulorum tramitibus, ex ipsa veritate Hebraica libros sacros Latinis hominibus traderet. Pro libro Esdæ et Nehemiæ similiter vertendo, Domnionem et Rogatianum Hieronymo institisse probant verba hæc, quæ in præfatione leguntur: *Tertius annus est, quod semper scribitis atque rescribitis, ut Esdæ librum de Hebræo transferam: quasi non habeatis Græca et Latina volumina; aut quidquid illud est, quod a nobis vertitur, non statim ab omnibus conspiciendum sit.* Certe in Ecclesia Christi non fuit tunc temporis vir Domnionem celebrator illustri sanctitatis laude, ut testata res est pluribus epistolis Hieronymi, Augustini, ac Paulini, nec non Rufini, et Palladii scriptis. Rogatianus autem

frater creditur ejusdem sanctissimi patris et presbyteri Domnionis, qui veneranda canitie Christianis omnibus summo in honore erat, atque hospitalitatis officio Loth sui temporis appellari meruit. Tales habuit Hieronymus hortatores translationum suarum ex Hebræo. Libros quoque Salomonis ex Hebraica veritate conversos, sanctis episcopis Chromatio et Heliodoro dedicavit: quorum deinde postulationibus acquiescens, librum Tobiae Chaldaeo sermone conscriptum ad Latinum stylum traham .. feci satis desiderio vestro, non tamen meo studio. Arguunt enim nos Hebræorum studia, et imputant nobis contra suam canonem Latinis auribus ista transferre. Sed melius esse iudicans Pharisæorum displicere iudicio, et episcoporum jussionibus deservire, institi ut potui, etc. Sophronius, vir apprime cruditus, inter eos etiam numerandus venit, qui Hieronymum litteris impellebant ad huiusmodi translationes Latinas. Unde ad eundem Sophronium de occasione versionis psalterii ex Hebræo scribens, hæc in præfatione commisit: Quia igitur nuper cum Hebræo disputans, quædam pro Domino Salcatore de psalmis testimonia protulisti: volensque ille te illudere, per sermones assererat non ita haberi in Hebræo, ut tu de Septuaginta interpretibus opponebas, studiosissime postulasti, ut post Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem, novam editionem Latino sermone transferrem. Aiebas enim te magis interpretum varietate turbari, et amore quo laboris, vel translatione, vel iudicio meo esse contentum. Unde impulsus a te, cui et quæ possum negare non possum, rursus me obsecratorum latratibus tradidi: maluique te vires meas, quam voluntatem in amicitia quærere. Certe confidenter diceam, et multos huius operis testes citabo, me nihil duntaxat scientem de Hebraica veritate mutasse. Invitus denique et coactus Paulæ matris ac Eustochii virginis quotidianis exactionibus, prophetarum tam majorum, quam minorum volumina latinitate donavit: id enim expresse conqueritur præ-

fatione in Jeremiam, quam his verbis definitam esse voluit: Pro his omnibus maledicta ab amulis præstolantes, quibus me necesse est per singula opuscula respondere. Et hoc patior, quia vos cogitis. Cæterum ad compendium mali rectius fuerat modum furori eorum silentio meo ponere, quam quotidie novi aliquid scripturiantem, invidorum insaniam provocare. Hinc usque de tantis ac talibus exactoribus Hieronymianarum versionum dixisse sufficiat, ut ratum sit omnibus summam in Ecclesia Dei fuisse semper auctoritatem voluminum Hebraicorum veteris instrumenti, quod Latine redditum Ecclesiis dedicatum est, procurante ancillarum Christi, virorum doctorum, ac sanctissimorum episcoporum agmine.

Jam quod oppugnatores earumdem translationum spectat, si Augustinum excipias, nemo eorum qui non, stimulante invidia, sanctum opus capere et Hieronymo detrudere studuerit. Ideo præfatione in Esdras de suis æmulis aiebat: Accedunt ad hoc invidiorum studia, qui omne quod scribimus reprehendendum putant; et interdum contra se, conscientia repugnante, publice lacerant quod occulte legunt: in tantum ut clamare compellar, et dicere (Psal. cxix, 2): Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. Nihil est quod manifestius invidorum illorum vesaniam prodiderit, quam ea quæ leguntur ad finem libri secundi apologiæ adversus Rufinum, ubi de supposita Hieronymo epistola abunde satis disputatur: Scribit frater Eusebius, inquit S. Hieronymus, se apud Afros episcopos, qui propter ecclesiasticas causas ad comitatum venerant, epistolam quasi meo scriptam nomine reperisse: in qua agerem penitentiam, et me ab Hebræis in adolescentiam inductum esse ut testarer, ut Hebræa volumina in Latinum verterem, in quibus nulla sit veritas. Quod audiens obstupui... Qui hoc ausus est facere, quid aliud non audeat? Bene quod malitia non habet tantas vires, quantos conatus. Perierat innocentia, si semper nequitia juncta esset potentia; et totum quicquid cupit calumnia, prævaleret. Et iterum: Equid in homine tutum sit, si innocentia criminosa est? Dormiente patrefamilias, inimicus homo zizania

supereminavit. (Math. xiii, 23). Exterminavit vineam apud de silva, et singularis ferus depastus est eam (Psal. lxxxj, 14). Ego taceo, et litteræ non meæ loquuntur contra me. Ignoro crimen, et crimen in toto orbe confiteor. Heu mihi, mater mea, ut quid me genuisti, virum, qui iudicet et discernat omni terræ? His inflammanti invidia facibus, ac nequitia artibus instructi, nebulones quidam oppugnabant translationes Hebraicas Hieronymi. Signifer eorum fuit Rufinus, etsi juraret se epistolam non scripsisse ad Afros sub nomine Hieronymi, in qua iste confiteretur inductum esse a Judæis ut mendacia transferret. Inter gregales ejusdem Rufini, oppugnatorem quoque habuit Palladium Hieronymus; nam huius ipse meminit proœmio dialogorum adversus Pelagianos, dicens: Palladius, servilis nequitia, eandem hæresim instaurare conatus est, et novam translationis Hebraicæ mihi calumniam struere, etc. O felices s. doctoris labores, qui nunquam hæreticis parcens, omni egit studio, ut hostes Ecclesiæ, ejus quoque hostes fierent! Neque vero tot calumnias excogitarent Origeneistæ ad exitum sancti viri, nisi prius illorum errores publice redarguisset, scriptisque fregisset ipsorum superbiam. At licet hydra sibilaret, victorque Sinou incendia jaclaret: magis sanctorum virorum charitate provocabatur ad studium, quam invidorum detractio et odio deterreretur. Tanto autem livore torquebantur propter translationem Hebraicam, tum Judæi, tum malevoli Christiani, ut Hieronymum de medio tollere voluissent. Hinc Beda in sua epistola apologetica ejusmodi invidiæ recordatus, ait: Quippe qui in tam necessaria divinx Scripturæ translatione, pene a Latinis simul et Hebræis est lapidibus oppressus. Ab Hebræis quidem, quod eis irridendi Christianos, et calumniandi pro codicibus mendosis occasio foret ablata: a Latinis autem, quod eis nova et insolita, tametsi meliora pro veteribus ingererentur et solitis. Quibus consonant ista quæ leguntur apud ipsum Hieronymum præfatione in librum Josue: Quæ enim audientis vel legentis utilitas est, nos laborando sudare et alios detrahendo laborare; dolere Judæos, quod calumniandi eis et

irridendi Christianos sit ablata occasio; et Ecclesiæ homines id despiciere, imo lacerare, unde adversarii torqueantur?

Diverso prorsus ferebatur studio S. Augustinus, cum ab interpretatione Hebræorum voluminum aliquando Hieronymum deterruit, eo scilicet animo, qui oculis Dei in fraterna dilectione non displicet. Quid igitur causæ existerit ad deterrendum Hieronymum ab incepto opere Hebraicæ translationis, amicissime ipsi suggererat idem Augustinus epist. 71, ubi ait: Ego sane te mallem Græcas potius canonicas nobis interpretari Scripturas, quæ Septuaginta interpretum perhibentur. Perdurum erit enim, si tua interpretatio per multas Ecclesias frequentius caperit lectitari, quod a Græcis Ecclesiis Latina Ecclesia dissonabant; maxime quia facile contradictor convincitur Græco prolato libro, id est, lingua notissimæ. Quisquis autem in eo quod ex Hebræo translatus est, aliquo insolito permotus fuerit, et falsi crimen intenderit; vix aut nunquam ad Hebræa testimonia pervenietur, quibus defendatur objectum. Quod si etiam inventum fuerit, tot Latinas et Græcas auctoritates damnari quis ferat? Huc accedit, quia etiam consulti Hebræi possunt aliud respondere: ut tu solus necessarius videaris, qui etiam ipsos possis convincere; sed tamen quo iudice mirum si potueris invenire. Hæc erant argumenta, quibus sanctus sanctum impellebat ad interpretationem Græcorum codicum Septuaginta, prætermisiss Hebræorum voluminum fontibus; quia Latinis hominibus difficilis aut nullus erat accessus ad Hebræa testimonia comprobanda. At brevi utilitatem agnovit Hebraicæ translationis Augustinus, accepta videlicet Hieronymi responsione ad illas objectas difficultates. Unde usum ejus in Ecclesiis quamvis minime probaret, propter vitandam christianæ multitudinis perturbationem: fatetur tamen plurimis locis utilitatem ac præstantiorem esse versionem Scripturarum ex Hebræo illa quæ ad Græcorum codices primum edita erat: De interpretatione tua, inquit ad Hieronymum epistola octogesima secunda, jam mihi persuasisti, qua utilitate Scripturas volueris transferre de Hebræis:

ut scilicet ea, quæ a Judæis prætermissa vel corrupta sunt, proferres in medium. . . . Ideo autem desidero interpretationem tuam de Septuaginta, ut et tanta Latinorum interpretum, qui qualescunque hoc ausi sunt, quantum possumus, imperitia caveamus; et hi qui me invadere putant utilibus laboribus tuis, tandem aliquando, si fieri potest, intelligant, propterea me nolle tuam ex Hebræo interpretationem in Ecclesiis legi, ne contra Septuaginta auctoritatem, tanquam novum aliquid proferentes, magno scandalo perturbemus plebes Christi, quarum aures et corda illam interpretationem audire consueverunt, quæ etiam ab Apostolis approbata est. Idem sensit ipse Hieronymus, qui in epistola ad Sunniam et Fretelam concors invenitur Augustini jam verbis allatis, dum ait: *Ex quo perspicuum est sic psallendum, ut nos interpretati sumus. Et tamen sciendum quid Hebræica veritas habeat. Hoc enim quod Septuaginta transtulerunt, propter vetustatem in Ecclesiis decantandum est, et illud ab eruditissimis sciendum propter notitiam Scripturarum.* Et ad Sophronium præfatione in psalterium Hebræicum: *Nec hoc dico, quod prædecessores meos mordeam, aut quidquam his arbitrer detrahendum, quorum translationem diligentissime emendatam, olim meæ linguæ hominibus dedi: sed quod aliud sit in Ecclesiis Christo credentium psalmos legere, aliud Judæis singula verba calumniantibus respondere.* Bene igitur Hieronymo convenit cum Augustino de interpretatione Septuaginta seniorum in Ecclesiis Christi legenda et decantanda propter antiquiores usus, quibus nascentis Ecclesiæ fides roborata est. Translationem vero Hebræicam præstantiorem esse sciebant ad intelligentiam Scripturarum: quare Audaci respondens Augustinus epist. 261 vocat eam perfectiorem: *Psalterium, inquit, a Sancto Hieronymo translatum ex Hebræo non habeo. Nos autem non interpretati sumus, sed codicum Latinorum nonnullas mendositates ex Græcis exemplaribus emendavimus. Unde fortassis fecerimus aliquid commodius quam erat, non tamen tale quale esse debebat. Nam etiam nunc, quæ forte nos tunc præterierunt, si legentes moverint, collatis*

codicibus emendamus. Ita illud quod perfectum est, tecum nos quoque requirimus. Clarius adhuc lib. iv doctrinæ christianæ, cap. 7, num. 15, ubi de Hieronymiana interpretationis præstantia hæc fassus invenitur: *Non autem secundum Septuaginta interpretes, qui etiam ipsi divino Spiritu interpretati, ob hoc aliter videntur nonnulla dixisse, ut ad spiritalem sensum scrutandum magis admoneretur lectoris intentio: unde etiam magis obscuriora nonnulla, quia magis tropica, sunt eorum, sed sicut ex Hebræo in Latinum eloquium, presbytero Hieronymo utriusque linguæ perito interpretante, translata sunt.* Vides obscuriorem esse, Augustino testante, versionem Septuaginta interpretum; planiorem vero ac intelligentiæ magis accommodatam illam, quæ nobis edita est ab Hieronymo, quamque Hebræicam vocamus, eo quod ex Hebræo fonte derivata sit. Jam si libros questionum in heptateuchum revolveris apud eundem Augustinum, sexcenta tibi occurrunt loca, in quibus versionem ex Hebræo præfert Septuaginta interpretibus, sive quod majorem habeat lucem, sive propter puriorem Scripturæ contextum, quem Septuaginta additamentis pluribus interpolaverunt. Exempli gratia, questione 19 in Judices, cum multa de Pharaone attulisset ex LXX translatione, quæ manifeste interpolata dignoscuntur, ita difficultatem solvere voluit: *Quod de Pharaone rege dictum intelligere debemus, cum hæc historia illis temporibus conscripta credatur, quibus erant gesta illa recentia. Quod autem magnum eligi potuit quod propheticè diceretur, cum præterita narrentur, taceanturque futura majora, et maxime necessaria? Proinde potius existimandum est Septuaginta interpretes, qui auctoritate prophetica ex ipsa mirabili consensione interpretati esse perhibentur, hæc addidisse, non tanquam futura prænuntiantes, sed quia illo tempore ipsi erant, quo facta esse meminerant et in libris regnorum legerant. Etenim regum temporibus factum est. Quod ideo credidimus nobis visum est, quoniam inspicimus interpretationem, quæ est ex Hebræo, et hoc ibi non invenimus: sicut nec illud quod dictum est de Jericho, etc. Unde apparet a Septuaginta*

interpositum, qui factum esse noverant. Prudenter quidem excusat in Septuaginta hujusmodi interpositiones et perturbationes contextus sacri; sed ingenue fatetur multa ab eis fuisse addita, quæ completa viderant suo tempore: etsi ab hagiographis auctoribus posita minime reperirentur. Ad solvendas itaque quascunque questiones sibi propositas e libris canonicis, interpretationem Hieronymianam, quæ est ex Hebræo, ubique testem adhibet. Quare sæpius eum sic dissonantem audias: *Sed neque ulla Hebræica veritate ista solvitur quæstio: et ibidem quæst. 152 in Genesim: Quid omnes adnumerantur sexaginta sex hominibus, cum quibus Jacob in Ægyptum, etiam secundum Hebræicam veritatem, perhibetur intrasse.* Hebræicam veritatem vocat cum Hieronymo Latinam ejusdem translationem ad Hebræorum volumina concinnatam. Et hanc tanta fide in suo speculo secutus est Augustinus, ut nihil prorsus in illud gesserit præter ipsissima verba quæ leguntur in Latina instrumenti veteris interpretatione ab Hieronymo edita juxta Hebræicam veritatem. Audiendus est super hæc re domnus Thomas Blampin (cui gratis animis acceptam referimus editionem novam operum S. Augustini). Is enim in librum speculi lectorem præmonuit, dicens: *Porro cum ad vulgi usum istud opus compararet s. doctor, eo noluit nisi faciliorem intellectu præceptiones comprehendere. Quo etiam consilio adductum credimus, ut versione uteretur non ex Græco LXX, quam sequi solebat, sed ex Hebræo, quod hanc demum conperisset esse illa multis in locis planiorem. Nam hoc nomine eam aliquoties laudat in postremis suis libris questionum in heptateuchum, etc.* Quis nunc contentiosus adducto supercilio inficiabitur, translationem Hebræicam S. Hieronymi ab Augustino laudatam fuisse, ac Septuaginta interpretibus demum antepositam? At de usu versionis Hieronymianæ apud Afros, ac de speculo S. Augustini iterum dicturi nihil amplius de illis hic adjiciemus.

V. Difficile est, inquit Hieronymus, sensum mutare linguam, et caescentem jam mundum ad initia retrahere parvulorum. Quis enim doctus pariter, vel indoctus, cum in

manus volumen Scripturarum assumpsit, et a saliva, quam semel imbibit, viderit discrepare quod legitur, non statim erumpat in vocem, interpretem novum clamitans esse falsarium et sacrilegum, qui audeat aliquid in veteribus libris tollere, addere, mutare, corrigere? Adversus hanc invidiam præcavere se Hieronymus studuit in nova editione Latina sacrorum librorum: et ne multum a lectionis Latine consuetudine discorderet, ita scalamo temperavit, ut iis tantum, quæ sensum mutare videbantur, correctis, reliqua sæpius manere pateretur, ut ante fuerant. Id ipse proficitur in epistola ad Sunn. et Fretel. cum de antiquo interprete Latino sermonem instituit: *Sed sciendum, inquit, quod ubicunque in Græco scriptum est glorificate, Latinus interpretum magnifice, transulerit, secundum illud quod in Ezodo dicitur: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est (Exod. xv. 1). Pro quo in Græco scribitur glorificatus est: sed in Latino sermone si transferatur, fit indecora translatio. Et nos emendantes olim psalterium, ubicunque sensus idem est, veterum interpretum consuetudinem mutare nolimus, ne nimia novitate lectoris studium terreremus. Et infra de eodem verbo honorificabis, vel glorificabis, idem quoque replicat, dicens: Nolimus ergo inmutare quod ab antiquis legebatur, quia idem sensus erat. . . . sed et in hoc nulla est sensus mutatio: et nos antiquam interpretationem sequentes, quod non nocebat, mutare nolimus.* Difficiliora vero et obscura libri Ecclesiastæ in modum commentarioli edisserens, novitatis etiam nimie invidiam declinare sollicitus, ita præmio in eundem commentarium aiebat: *Hoc breviter admonens, quod nullus auctoritatem secutus sum; sed de Hebræo transferens, magis me Septuaginta interpretum consuetudini coaptavi, in his dumtaxat, quæ non multum ab Hebræicis discrepabant. Interdum Aquile quoque, et Symmachi, et Theodotianis recordatus sum, ut nec novitate nimia lectoris studium deterrerem, nec rursus contra conscientiam meam, fonte veritatis onisso, opinionum rivulos consecrarem.* Præfatione tamen in librum Job ex Hebræo in Latinum eloquium translatum, asserit nul-

lum de veteribus interpretem fuisse se secutum: *Hæc autem translatio*, inquit, *nullum de veteribus sequitur interpretem, sed ex ipso Hebraico Arabicoque sermone, et interdum Syro, nunc verba, nunc sensus, nunc simul utrumque resonabit.* Translationem certe Jobi Hebraicam quisquis conferre voluerit cum ea quæ ad Græcos codices edita erat ab eodem Hieronymo, ita inter se discrepantes reperiet, ut sæpius cogatur apud se cogitare, num in utroque exemplari eadem sit Scripturæ narratio, num unus historiæ sacræ contextus. In psalorum autem libro, etsi multa diversa sint, plurima nihilominus inveniuntur mutata ab antiquo interprete Latino, id est, immutata in psalterio Hieronymi Hebraico: sicutque in cæteris libris tum legis, tum prophetarum, observatum dignoscet studiosus lector, qui cum nova Hieronymiana translatione partes superstites antiq̄ue Latine seu Italice versionis contendere voluerit. Exempla hujusmodi lectionum suppeditat collectio anticiorum Scripturæ sacræ, quæ ad finem psalterii Hieronymiani, ex nova ac veleri editione Latina proposuit doctus vir Carus, qui Romæ ante paucos annos multa antiquitatis sacræ monumenta studiosissime conquistavit, et typis mandari curavit. Consuetudini igitur veterum interpretum ita se attemperabat Hieronymus, ut tamen fontem veritatis non omitteret, rivulos consecutus. Hoc est, ubi nullum erat sensus aut intelligentiæ damnum, facile antiquam sequebatur Latinam translationem, ne novitate verborum perpetua lectoris studium detereret.

Porro indecoras vitabat semper Scripturæ interpretationes, nec cum Augustino bene ipsi convenit in hac parte. Sanctus quippe Augustinus solæcismos ac barbarismos, cæteraque locutionis Latine vitia contemni voluit, quæ sano intellectui nihil detrahebant: et ideo lib. III de doctrina christiana mallet cum barbarismo legi (*Psal. CXXXVIII, 13*): *Non est absconditum a te ossum meum, quam os meum*, quod est minus apertum, quia magis Latium. Contra Sanctus Hieronymus apertissima hæc locutionis vitia monet esse vitanda, ubi unus est Scripturæ sensus. *Et*

nos, inquit epist. 135, *hoc sequimur, ut ibi nulla est de sensu mutatio, Latini sermonis elegantiam conseruemus.* Iterum paulo post: *Eadem igitur interpretandi sequenda est regula, quam sæpe diximus: ut ubi non sit damnnum in sensu, lingua in quam transferimus, etymologia et proprietates conservetur.* Quæ sit autem interpretandi regula, quam sequendam hic docet, abunde demonstravit initio ejusdem epistolæ, dicens: *Et sciendum, quod si voluerimus dicere: Domine, quis incolet tabernaculum tuum (Psal. XIV, 1)... perdet scripturam: et dum interpretationis exactitudinem sequimur, omnem decorem translationis amittimus. Et hanc esse regulam boni interpretis, ut Barbarica lingua alterius, suæ lingue exprimat proprietate. Quod et Tullium in Protagora Platoni, et in Oxyproctis Xenophontis, et in Demosthenis contra Bschinem oratione fecisse convincimus, et Plautum, Terentium, Cæciliūque eruditissimos viros, in Græcis comediis transferendis. Nec ideo quis Latinam linguam angustissimam putet, quod non possit verbum de verbo transferre, cum etiam Græci plerique nostra circumtu transferant, et verba Hebraica non interpretationis fide, sed lingue suæ proprietatibus nitantur exprimere.* Denique eadem semper adnectens epist. 101, ad Pammachium, translationes verbis nimis obstrictas, putidas vocat et *κακοειδους.* *Horatius*, inquit, *vir acutus et doctus hoc idem in arte poetica erudito interpreti præcepit: Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres. Terentius Menandrum, Plautus et Cæcilius veteres comicos interpretati sunt. Numquid hærent in verbis, ac non decorem magis et elegantiam in translatione conservant? Quam vos veritatem interpretationis, hæc eruditæ κακοειδους nuncupant.* Laudat ibidem Sanctum Hilarium, qui homilias in Job, et in psalmos tractatus plurimos in Latinum vertit e Græco: quia non assedit litteræ dormitanti, nec putida rusticiorum interpretatione se torsit; sed quasi captivos sensus in suam linguam victoris jure transposuerit. Aquilam vero projicit, proselytum et contentiosum interpretem, qui non solum verba, sed etymologias quoque verborum transferre conatus est. Cujus interpretationis vitia ac κακοειδους

ostendit aliquot exemplis, non sustinens importunam illam diligentiam, qua non appendere se verba, sed ea numerare lectori oportere putavit Judæus interpres. Nec propterea quis adducatur, ut credat Hieronymum omnem circa verba diligentiam interpretum, ac sollicitudinem aspernari, neque illis quidquam credidisse inesse momenti ad nativos auctorum sensus exprimendos. Eos igitur potissimum castigat s. doctor, quos nimio verborum studio sciebat sententias ipsas pervertere. *Non debemus*, inquit ad Summ. et Fret. *sic verbum de verbo exprimere, ut dum syllabas sequimur, perdamus intelligentiam.* Tum epist. 101 jam laudata, ad Pammachium: *Alii syllabas accipiuntur et litteras, tu quære sententias.* Servile hoc verendi genus insectatur tantum Sanctus Hieronymus, nec eos culpare voluit qui verbum edunt de verbo; sed qui violenter interpretantur, sensum relinquentes auctoris. Hoc vero interpretationis vitium plane cum Hieronymo respuunt viri litterati omnes, ac summi pontifices in suis epistolis. Præclare enim Gregorius Magnus hæc habet lib. VIII, epist. 42: *Indicamus præterea, quia gravem hic difficultatem interpretum patimur. Dum enim non sunt qui sensum de sensu exprimunt, sed transferre proprietatem semper volunt, omnem sensum dictorum confundunt. Unde agitur ut ea quæ translata fuerint, nisi cum gravi labore intelligere nullo modo valeamus.* Idem et Nicolaus papa in epistola ad Michaelen imperatorem: *Si Latinam linguam, inquit, ideo barbaram nuncupatis, quoniam a translatoribus in Græcam dictionem mutata barbarismo generat, non lingue Latine, sed culpa est, ut opinor, interpretum qui, quando necesse est, non sensum e sensu, sed violenter verbum edere conatur e verbo.* Ad sensus vero divinæ Scripturæ exprimendos adeo attentus fuit ac religiosus Hieronymus, ut ab eis legibus quas commemoravi, se ipse sæpissime absolverit. Unde

monuit nos lib. XII commentariorum in capite XL Ezechielis, se non omnia vitia sermonis vitasse, quamvis ea probe novisset: *Illud autem semel monuisse sufficit, ait, nosse me cubitum et cubita neutrali appellari genere: sed pro simplicitate, et facilitate intelligentiæ, vulgoque consuetudine, ponere et genere masculino.* Non enim curæ nobis est vitare sermonum vitia, sed Scripturæ sanctæ obscuritatem quibuscuque verbis fecerere. Verborum etiam compositionem ac flores sermonis vocat silliquas epist. 146, ad Damasum papam: *Non ambigo, quin inculca tibi nostræ parvitas videatur oratio: sed sæpe causatus sum, expoliri non posse sermonem, nisi quem propria manus limaverit. Itaque ignosce dolentibus oculis, id est, ignosce dictanti, maxime cum in ecclesiasticis rebus non quæranur verba, sed sensus, id est, panibus sit vita sustentanda, non silliquis.* Paulinum tandem cum hortaretur epistola 103, ut se in studium divinarum litterarum insinuaret, noluit virum eloquentem offendi simplicitate sermonis Scripturarum: *Nolo*, inquit, *offendaris in Scripturis sanctis simplicitate et quasi vilitate verborum: quæ vel vitio interpretum, vel de industria sic prolata sunt, ut rusticam concionem facilius instruerent: et in una eademque sententia aliter doctus, aliter audiret indoctus.* Ex his, ni fallor, planum fit Hieronymum elegantiam et venustatem Latini sermonis in suis translationibus conservasse, ubi nulla erat de sensu mutatio: nec omnibus tamen interdixisse sermonum vitia, cum propter intelligentiæ facilitatem et vulgi consuetudinem incultum quid retinendum fuit. Fastidiosam igitur inephorum interpretum severitatem et ad verba vitiosam adhesionem exagital, plurimis locis κακοειδους vocans: simplicem vero sæpius styllum imitatus est, quia in Scripturis sacris simplicium corda docere voluit, non aures curiosorum demulceri. At de his hæc